

*Irsai Farkas László,
történész – muzeológus, Koszta József Múzeum,
doktorandusz – Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Történettudományi Doktori Iskola*

Irsai Farkas László
Kolozsvár „kincsei” –

Az észak-erdélyi település művelődéstörténete a 13. századtól a második világháborúig

Absztrakt

„Kincses Kolozsvár” észak-erdélyi szellemi központként több esetben előrébb járt, mint a magyar főváros. Budához és Pesthez képest az európai szinergiák, a művelődéssel szoros kötelékben mozgó művészeti jelenségek az adott korszakokban progresszívebben hatottak Kolozsvárra. A koronázási székhelyek - Székesfehérvár vagy Pozsony és Buda – koncentrált figyelmet tanúsítottak Erdély iránt. Ennek okán különösen az első időkben az építészeti fejlődés mindig folyamatossgot mutatott a városban. Ezt a kontinuitást segítette a terület vonzása, miszerint itáliai, német és szász mesterek munkáival különös elegyet, érzékeny összeképet tudott alkotni magáról Kolozsvár. Az expanzív szellemi erő terjedése így több más művészeti ágat is megérintett és összefogott. A város máig megmaradt értékei tudományokban és más értékközvetítő formákban cáfolhatatlanul megjelennek a nemzeti emlékezetünkben. Jelen publikáció számos eddig megjelent részletkutatósi eredmény összefoglalására tesz kísérletet. Emellett megpróbálja mélyíteni a kolozsvári szellemi

1. Kolozsvár főtere, 1905. A Szent Mihály-templom és előtte Hunyadi Mátyás emlékműve.

hagyományok ismeretét az oldalakon keresztül, bízva abban, hogy az összegzésben a fiatalabb magyar és külföldi kutatógeneráció tagjai mind érdekesebb információkat találhatnak majd további munkáikhoz.

Bevezető

Kolozs megye nagyhírű székhelyét *Erdély fővárosaként* emlegetik. Máig a különböző hagyományok, rítusok és lelkiség, heterogén gondolkodásmód, nyelvezet és sokszínű kultúra tökéletes egybeépülése jelenik meg, amely város Románia második legnépesebb területe. Románul 1974-ig *Cluj*-nak nevezték, ma *Cluj-Napoca*-nak¹.

Kolozsvár régóta törvényhatósági joggal felruházott szabad királyi város (municipium), a benne való politikai és tudományos élet összpontosulása miatt Erdély terület vezérvárosa. Címere a várkapu fölé emelkedő hármás bástya, színe a piros-kék. Az első világháború után népessége kétszeresére nőtt a vidékiek beözönlése, valamint a hivatalokat elfoglaló románság koncentrációja által. Lakosságának száma a népszámlálások adatai szerint így emelkedett: 1790-ben 10.660 fő, 1891-ben 32.756 fő, 1921-ben 83.542 fő², míg az utolsó,

---

¹ Nicolae Ceaușescu román kommunista pártfőtitkár és államfő az 1960-as évek közepétől új identitáskurzust próbált gyökereztetni az ország történeti hitelesítéséhez. A diktátornak a románság „istenítése” kényszerű politikai intézkedése volt, hiszen más nemzetekkel ellentétben hosszú időkre visszanyúló okleveleket, irati hagyatékot nem tudott felmutatni, de még őstörténetet, mondavilágot és eposzokat sem tudott magáról hirdetni a románság. Kultúrájukban egyszerre voltak jelen - és vannak ma is - az orosz, az ukrán, a szász, a balkáni, a bizánci és török vonások. Ez az etnokulturális és művelődés-antropológiai eklektika határozta meg, vagy tette éppen tisztázatlanná a nemzeti gyökereket és ennek okozataként jelentek meg a társadalmi problémák. A kommunista politika mesterségesen akarta kialakítani a lokálpatriotizmust és legitimálni a román őshonos kultúrát. Bár a románság létrejötte alapvetően csak Moldova, Havasalföld és Erdély bizonyos részeinek egyesülésével 1862-től volt értelmezhető - valóban azonban Románia nemzeti megalakulása 1918-ban történt. A politika ennek ellenére az ókori, indogermán nyelvet beszélő trák törzsekkel rokon Erdélyben megtelepülő dák népcsoporttól akarta származtatni az ősokeket, akik a Balkán-félsziget erdélyi részén éltek a Krisztus előtti második évezred végén. Az államilag támogatott tudományos kutatások azonban nem vezettek eredményre, a dákokkal való nemzeti kontinuitásra a régész és archeológus szakértők nem találtak forrásokat. Kolozsvár történetét, fennállását azonban a római időkre vissza tudták vezetni (*Napoca*), így ezért az államfő, a Román Kommunista Párt főtitkára 1974-ben a *Cluj-Napoca* nevet adta a városnak. Catherine Durand: *A román nép története*. Maeceneas Kiadó. Budapest, 1998. (Durand, 1998.). 17-24; Továbbá: T. Szabó Csaba: *Cluj és Napoca: egy névcsere története*. Link: <https://erdelyikronika.net/2017/10/02/cluj-es-napoca-egy-nevcsere-tortenete/> Utolsó letöltés dátuma: 2025. január 29.

² *Cluj – Kolozsvári Kalauz és Címtár* (Szerk.: Orosz Ferenc). Erdélyi Kárpát Egyesület. Kolozsvár, 1933. (Orosz, 1933.) 7-8.

második világháború előtti összeriáskor, 1941-ben 114.984 fő³. A számadatok azért fontosak, hogy a történelmi múlt együttes értékelésével lássuk a lényegét: A város a Trianon előtti történelmi Magyarországon a háromszéki és brassói peremkerületek, valamint a főváros között szinte azonos távolságban központi szellemi sugárzóként gyakorolta mindig működését.

Az első tárgyi források az építő – és díszítőművészeteken keresztül

Erdély egyik legjelentősebb magyar lakosú, mégpedig újonnan telepített, szalagos utcahálózattal városában, illetve annak négyszögű piacterén már a 13. században emelkedett templom.⁴ A tatárjárás után a XIV. században a városfejlődés lendületessé vált. Határákó volt történetében az 1316-os év, amikor Károly Róbert az addig falusias települést várossá

2. A Szent Mihály-templom belsője, 1928.

nyilvánította (*civitas Kuluswar*). Nem egyszerűen jogi változásról volt szó, megindult a városi funkciók terjedése. Ezután nem a mezőgazdaság, hanem az ipar és kereskedelem volt a fő jellegzetessége. Kolozsvár polgárait Nagy Lajos 1370-ben Erdély-szerte érvényes vámmentes áruszállítási joggal ruházta fel, ami vonzáskörzete határainak nagymérvű kitágulásához vezetett. 1370-től királyi szabadságlevél lehetővé tette bármely szabadrendű ember beköltözését, sőt a személyi függőségben élő jobbágy is élhetett ezzel a joggal, ha előzőleg teljesítette kötelezettségeit. Ezután hosszú ideig Kolozsvár nyílt város volt⁵.

Európában a 14. század második felétől indult fellendülésnek a gótikus művészet. Az Anjou-

ház igen nagy megbecsüléssel fordult az alkotók felé, így a korszakban Magyarország a közép-európai gótika egyik központja volt, amelynek jeles példái Kolozsváron is fellelhetők.

³ Varga E. Árpád: *Erdély felekezeti és etnikai statisztikája IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye Népszámlálási adatok 1850-1992 között*. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Kiadó. Budapest-Csíkszereda, 2001. (Varga, 2001.) 519.

⁴ Dercsényi Dezső – Zádor Anna: *Kis magyar művészettörténet. (A honfoglalás korától a XIX. század végéig.)* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Budapest, 1980. (Dercsényi-Zádor, 1980.) 122.

⁵ Egyed, 1982. 280.

Ez időben terjedt el a művek szignálása. A szobrok részletes névfelirataiból tudható, hogy a legismertebb művészek Márton és György testvérpár, kolozsvári mesterek voltak. Abban az időszakban a dél-németországi kapcsolatok révén terjedt el az uralkodó templomtípus, a csarnoktér. Magasba nyúló, a boltozati bordáknak megfelelően kialakított, lombos fejezetű pálcakötegek tagolták az új csarnokok szentélyét. Délnémet mesterek dolgoztak abban a műhelyben is, amely már 1349 táján megkezdte a kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom építését, a hármasszentélyt.

A 15. századra tehető a különböző igényű és más-más társadalmi rétegek ízlését szolgáló építészeti és képzőművészeti alkotások körében, hogy a mesterek az udvari művészet formáit használták mintáknak. Ebben a korban alakult ki számos város mellett Kolozsvár rendezett, kőpalotákból álló egységes képe, különösen a főtér patríciusházainak végleges formája.⁶ Egész Európával kereskedelmi kapcsolatban álló céhes rendszer működött a városban, 60 iparágban 30 kolozsvári műhely jeleskedett.⁷ A Mátyás kori későgótikus udvari stílus hallatlan gyorsasággal terjedt el az egész középkori Magyarországon. Ezt hirdeti a ma is álló kolozsvári Farkas utcai református templom osztatlan, egységes, dekoratív csillagháló-boltozatával. Báthori Istvánnak⁸

3. A Szent Mihály-templom sekrestyéjének bejárata, 1942.

(ecsed), mint erdélyi vajdának jelentős szerep jutott az erdélyi későgótikus építészet fejlődésében. 1486-ban indult az obszerváns⁹ ferencesek kolozsvári templomának építkezése, amelynek megbízói a király és István vajda voltak. 1490-ben Hunyadi Mátyás Visegrádról a

⁶ *A művészet története Magyarországon.* (Szerk.: Aradi Nóra.) Gondolat Kiadó. Budapest, 1983. (Aradi, 1983.) 69-383.

⁷ *Egyed*, 1982. 280.

⁸ Báthori István (?-1493) hadvezér, erdélyi vajda. Erőszakosságáról, hatalomra vágyásáról hírhedt feudális úr, de kitűnő hadvezér. 1458-tól asztalnokmester, 1471 — 93 között országbíró. A kenyérmezei ütközet győztese (1479. okt. 13.), többször vezetett hadjáratot Moldva és a törökök ellen. 1479-től 1493-ig erdélyi vajda. *Magyar Életrajzi Lexikon I. A-K.* (Szerk.: Kenyeres Ágnes). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. (Kenyeres I; 1967) 137.

⁹ A ferences rend egyik ága. A minoriták kiválása után az obszervánsok megőrizték a rend eredeti, szigorúbb szabályzatát, ellentétben a minoritákkal.

szerzetes János kőfaragó mestert küldte Kolozsvárra az építkezéshez. 1526 után (Mohács) az új polgári reneszánsz egyik fontos építészeti centruma Erdélyben Kolozsvár lett. A mohácsi vész után az Erdélyi Fejedelemség központjává emelkedett, amellyel egyidejűleg a település kulturális és vallási vitáknak lett a küzdőtere. A protestánsok és az unitáriusok főiskolákat üzemeltettek a városban a 16. századtól, Báthory István¹⁰ (somlyói) pedig katolikus akadémiát alapított, amely a jezsuiták kezelésében működött. 1534 és 1536 között épült a város főterén Adrianus Wolphard¹¹ háza. Az épület homlokzatának felépítésében hagyományos, de a nyíláskeretezések kivitelezése a toszkán ornamentumfaragás tisztaságát példázza. A mesterek a kolozsvári kőfaragó céh tagjai voltak, akik közé 1526-ban egy itáliai művész, Iacobus Olaz¹² is tartozott. Ugyancsak a kolozsvári műhely munkája a kövesdi (Coves) templom kapuja, és az 1534-es évszámmal jelzett tabernákulum bizonyítja a korai reneszánsz tradíció megjelenését Erdélyben. Kolozsváron a német reneszánsz stílusa is megjelenik: A Szent Mihály templom sekrestyéjének ajtaja 1532-ben készült, amely a plébános, Johannes Clyn¹³ rendelt Ausburgból, Adolf Daucher¹⁴ mester műhelyéből, amelyet készre faragva szállítottak a városba. A helyi mesterek munkáiból pedig kitűnik, hogy tanoncéveik alatt és később is rendszeresen átmentették Kolozsvárra az európai főáramlatokat.¹⁵ Ezidőben már a szabályzatok pontosan körülírták a városba való költözés feltételeit. Csak szabadrendű s a vagyonosodásra is kezességet ígérő személy kaphatta meg az engedélyt a hűségeskü

---

¹⁰ Somlyói Báthory István (1533-1586) Erdély fejedelme és Lengyelország királya. Széles műveltséggel rendelkezett, egyetemi tanulmányait Padovában végezte. A jezsuita intézményt 1579-ben alapította. Célja, hogy Erdélyben olyan főiskola létesüljön, amely versenyképes bír lenni a nyugat-európai hasonló intézetekkel. *Kenyeres I.*, 1967. 138.

¹¹ Adrianus Wolphardus (1491-1544) erdélyi szász családból származó humanista filológus és költő volt. 1509 és 1512 közt Bécsben tanult, majd Bolognában járt egyetemre. Visszatért Erdélybe, Kolozsvárra, s ott Várdai Ferenc erdélyi püspök köréhez csatlakozott. Gyulafehérvári kanonokságot szerzett, Kolozsvárott pedig plébánosként működött. E posztón közvetlen elődje volt Heltai Gáspárnak, aki őt Enyedi Adorján néven említi. Az erdélyi hitvitákon toleráns magatartást tanúsított a protestánsokkal szemben. Jeles művészetpártoló volt, Kolozsvár egykori reneszánsz építészeti nevezetességét, a nevét viselő Wolphard-házat ő kezdte építtetni. *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. Humanizmus* (Szerk.: Ács Pál - Jankovics József - Kőszeghy Péter) Balassi Kiadó. Budapest, 1998. 493.

¹² A mesterről annyi maradt fenn, hogy olasz származású kőfaragóként Kolozsváron telepedett le. Balogh Jolán: *Későrenaissance kőfaragóműhelyek II. közelmény, A kolozsvári műhelyek*. In.: *Ars Hungarica*. 2. évf. 2. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1974. 251.

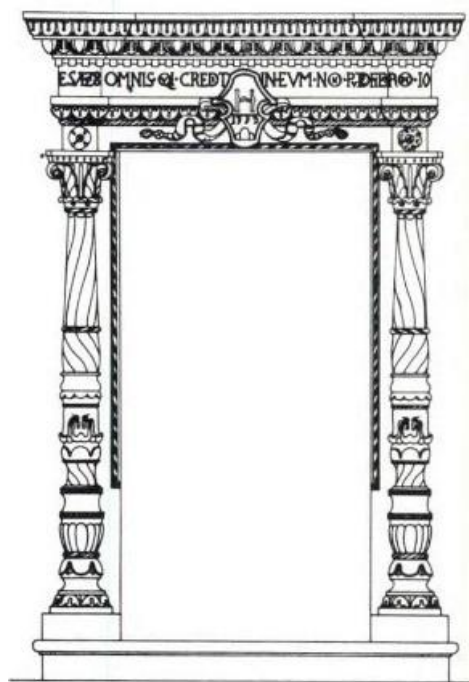
¹³ A kolozsvári plébánosról jelenleg több adat nem lelhető fel.

¹⁴ Adolf Daucher (1460-1523/4), Hans Daucher apja. Pályáját Ulmban kezdte Jörg Syrlin tanítványaként, később reneszánsz hatások érték. Életművébe tartozik az annabergi plébániatemplom kőből faragott főoltára (1522). Lajta Edit: *Művészeti Kislexikon*. Akadémia Kiadó. Budapest, 1973. 132.

¹⁵ *Aradi*, 1983. 69-383.

letételére, illetőleg a városi polgárjog elnyerésére. De a betelepülés folytonos volt, s ennek során került a magyarság túlsúlyba a céhes ipart addig uraló szászokkal szemben.

A bevándorlás eredményeként a város népessége gyorsan növekedett: lélekszáma 1453-ban, az első ránk maradt összeírás szerint, 4500—5500 lehetett, de már 1593-ban 8000—8500-ra emelkedett, s csak Brassótól maradt el némileg az erdélyi városok közül, de több olyan európai városnál volt nagyobb, mint Zürich, Drezda, vagy Bazel.¹⁶ A lakosságszám növekedése mind több igényt, a városképi esztétika látható változásait hozta

4. Grafika: A kolozsvári Bástia-ház reneszánsz ajtaja

magával.

1550 és 1590 közötti időszakban jelent meg a toszkán stílus Kolozsváron, az ornamentumfaragás, erre egyik példa a Fő téren álló Bástia-ház¹⁷ 1555-ben készült ajtaja, amelyben feltűnnek az olasz jegyek a kandeláber oszlopokon. Az 1570-es évektől egy tektonikus stílus is megjelent, amelyet a dór oszloprend elemeinek széles körű alkalmazásában és az olasz manierista stílusú rusztikus kiképzésekben lehet felfedezni. A 17. század első felében terjed el a városban is a pártázatos építkezés, amikor az épületek homlokzatának felső szegélyéből

egyéni kiképzésű, herma alakú oszlopfokokból álló, törpe oromzatok állnak ki és azok ékesítik a

felépítmény látványát. Minél gazdagabb volt az ingatlan tulajdonosa, annál díszesebb homlokzatot rendelt a mesterektől. Ez a formai stílus Bethlen Gábor¹⁸ fejedelem regnálása alatt élte fénykorát. Giovanni Landi¹⁹, itáliai építész kért arra, hogy koordinálásával

¹⁶ Egyed, 1982. 280-281.

¹⁷ Az ingatlan tulajdonosa Giorgio Basta volt (1550-1607), generális, német-római császári hadvezér. Dél-Itáliában született, albán származású családban. II. Rudolf császár megbízásából Erdélybe ment „rendcsinálás” céljával. Erdély uralkodójaként a história évekig garázdálkodó zsarnoknak írja le. *Néprajzi lexikon 1. A-E* (Szerk. Ortutay Gyula). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. 233.

¹⁸ Bethlen Gábor (1580-1629) Erdély fejedelme volt 1613 és 1629 között, I. Gábor néven magyar király 1620-1621 között. *Kenyeres 1*; 1967. 205.

¹⁹ Giovanni Landi (?-1636) 1628-ban érkezhetett Erdélybe, Bethlen hívására. 1632-ben Habsburg-szolgálatba állt, felső-magyarországi kamarai építészként. Tokaj, Kálló és Szatmár erődítési munkáiban is részt vett. Kassán halt meg 1636-ban. Link:

készüljön el az erdélyi települések rendezési terve, amelyben a jeles kolozsvári kőműves-kőfaragó céh tagjai is közreműködtek. Említendő közülük a kolozsvári Diószegi István²⁰ kőműves céhmester. A magyar későreneszánsz művészet sajátos jelensége volt Erdélyben a „virágos reneszánsz”. Jellemzője, hogy a dekorációban a stílus átfogalmazott klasszikus díszítőelemei mellett a népi eredetű virágos, indás motívumkincsből merítettek a kő-, fafaragók, festőasztalosok. A legszebb virágos reneszánsz díszítőmunkák a 18. században készültek. Kiemelkedően szép alkotás közülük Ujhelyi Gábor²¹ ötvös kolozsvári házának ablakkeretei, amelyet 1724-ben készített Sipoș Dávid²². A művészet fellendülésének külön ösztönzést adott, hogy az állandó háborúskodás idején a különleges ötvösmunka, a művészi megmunkálással megsokszorozott értékű nemesfém még mindig a legkönnyebben menekíthető vagyontárgyak közé tartozott. A művészeti megújulásának folyamatában a jezsuita rend megőrizte azt a kezdeményező szerepét, amelyet a barokk művészet meghonosításában játszott. Ekkor épült Kolozsváron a jezsuita templom 1718 és 1724 között. A túldíszítésses rokokó stílus is találkozik a történelemben Kolozsvárral: a Habsburg birodalommal előszeretettel alkalmazott tendencia művészi képviselője Schuchbauer Antal²³ volt, aki Budáról költözött Erdély fővárosába. Erőteljes architektúrákkal, oldott tartású szobrokkal, mozgalmas plasztikai nyelvet terjesztett el, ami újdonságként hatott.²⁴ Ekkor már fontos szerepet játszott Erdély kereskedelmi életében Kolozsvár, amely főkormánysház és az erdélyi országgyűlés állandó színhelye volt a 18. században. Ez időben a

---

https://mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/index0a28.html?option=com_fogalom&tipus=1&fl=g Utolsó letöltés dátuma: 2025. január 31.

²⁰ Diószegi István Kolozsváron volt céhmester (vezető) 1588 és 1598. között. Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1985. 377.

²¹ Ujhelyi Gábor a 16-17. század fordulóján született Kolozsváron. Miután kitanulta az ötvösséget, 1721. október 8-án — a városi polgárkönyv tanúsága szerint — „Ujhellyi Gábor aranyműves patríciumot” felveszik a városi polgárok közé, rá egy évre pedig, 1722. december 3-án, beáll az ötvöscéhbe. Halálának időpontjáról nincsenek fennmaradt források. Kiss András: *A jelvényes aranyműves ház. Új Élet*. 14. évf. 7. szám. 1972. április 10. 7.

²² Sipoș Dávid az erdélyi "virágos reneszánsz" kiváló mestere 1762-ben halt meg Kibédében (születési éve ismeretlen). Amint kortársa Rettegő György (1718-1786) 1764 és 1767. december 31-e között a magyar köblös udvarházában írt emlékirataiból kitűnik: "...Meghala Kibédén, ugyanott egy hétre kőfaragó Sipoș Dávid, ez jó asztalos, jobb kőműves kőfaragó pedig speciális, úgy hogy Erdélyben mása nem volt... A dési bonchidai, drági, köblösi prédikáló székek az ő munkája voltak... Más helyekre is sokat csinált, kár hogy egy tanítványa nem maradt..." Miklósi Sikes Csaba: *Sipoș Dávid kidei kőfaragó. Református Szemle*. 82. évf. 3. szám. 1989. május 1. 283.

²³ Schuchbauer Antal (1720-1776) szobrász, az erdélyi rokokó legjelentősebb képviselője. Tőle származnak a kolozsvári Szent Mihály-templom, a jezsuita és minorita templomok berendezéseinek díszei, a gyulafehérvári székesegyház egyik mellékoltára. A kolozsvári Immaculata oszlop, több városi és vidéki kastély stukkójának és szobordíszének alkotója. *Kenyeres* 2; 1982. 601.

²⁴ *Aradi*, 1983. 69-383.

legkiemelkedőbb megépült főtéri épület a barokk stílusú Bánffy-palota (1786)²⁵, amely Blaumann Edelhard János²⁶ műve. Az építész Württembergből származott és Nagyszebenből került Kolozsvárra. Nagyméretű művének tervéhez az építtető adott útmutatást (Bánffy György²⁷, Erdély kormányzója), olasz és francia mintákra.²⁸ A „kincses Kolozsvár” időszaka eddig volt jellemző a városra.

5. A barokk stílusú Bánffy-palota Kolozsvár főterén, 1941.

A szellemi fejlődés újbóli indulása a 19. századtól

A Habsburgok erdélyi megjelenésével a központi szerepet Nagyszeben vette át, az uralkodóház nem felejtette, hogy Kolozsvár a Rákóczi-szabadságharc mellé állt. Átkerült

²⁵ Az épület ma már a helyi Szépművészeti Múzeumnak ad helyet.

²⁶ Johann Eberhard Blaumann (1732-1786), württembergi bevándorló, Szebenben telepszik meg, ott lesz egy idő múlva városi építőmester. Nem sokkal halála előtt készült el a Bánffy-palota, amelyen a barokk mellett klasszicista vonások is megtalálhatóak. Blaumann az építészeti munkán túl kőfaragó munkát is végez Bánffy rezidenciáján. *Erdély története 1606-tól 1830-ig - Második kötet.* (Szerk.: Makkai László - Szász Zoltán) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 1129.

²⁷ Gróf Bánffy György (1746-1822), tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte. 1776-ban császári és királyi tanácsos, majd Kolozs vármegye főispánja. 1777-ben az erdélyi kormányzóság tanácsosa. 1782-ben Erdély kincstartója, 1783-ban alkancellárja, 1787-től haláláig kormányzója volt. *Kenyeres I*; 1967. 103.

²⁸ *Dercsényi-Zádor*, 1980. 253.

Szebenre az erdélyi főkörmányszék, ahol a főhadparancsnokság és a kincstár is működött. Evvel a város lemaradt a fejlődésben, vonzása csökkent. Az újbóli fellendülés a 19. századhoz kötődik, kultúrélete és tudományos intézményei, valamint közigazgatási és társadalomszervezési funkciói révén.

A reformkorban épült ki a modern belső városszerkezet intézményi rendszere, amelynek az volt a hivatása, hogy kellemessé tegye az életet, és társadalmi nyilvánosságot biztosítson a különböző tevékenységeknek. Nyugati modell szerint, kaszinó alakult, amelynek megvallott célja „a művelt társalkodás, a nemzetiség előmozdítása és a közértelem és közérzés terjesztése” volt. Emellett a Nevelői Kör, a Viadal Iskola, a Gondoskodó Társaság mind a polgári társadalomszervezés eszközeinek bizonyultak. Szerepkörük Kolozsvár határait messze túlhaladta. A *Nemzeti Társalkodó*²⁹ 1832. augusztus 25-i száma a széchenyies nyelvezetű *Erdélyi Casinóról* című cikkében például így érvelt: „*Akarmely nemzet kifejlődési történeteit megtekintjük, legtisztábban meggyőződhetünk ez eránt, hogy pallérozottság és nemzetiség boldogító szelleme, a számosabb gyülekezetek helyén, a tudományok, mesterségek és jóllét fészkeiben: a városokban eredve, onnan mintegy erkölcsi napból terjesztette jóltevő világát az egész nemzetre.*” A szerző nyomban hozzáfűzi: „*ez a középpont, ahonnan nekünk is kiindulni kell.*”³⁰ A Gondoskodó Társaság mellett vívóiskola, kávéház és szálló épült, továbbá bérkocsi-szolgálat létesült. A reformkori Kolozsvár gazdasági szerepkörét növelték azok a központi intézmények, amelyek ekkor alakultak. A fontosabbak: Erdélyi Gazdasági Egyesületet (1844), Jégkármentesítő Társulat (1845), Tűzkármentesítő Társulat (1846), mint biztosítók. Ezeket megelőzte a Cukorgyári Társulat (1839) megalapítása. Megélénkült kereskedelmi élete is. Örmény és zsidó családok települtek be, és kereskedésük prosperált, mert a nyugati divatok is terjedtek. A városi polgárkönyv szerint 1846—1847-ben 35 céhes kisiparos tette le az esküt, közülük 110 személy Kolozsváron született, 33 valamelyik erdélyi kisvárosban vagy faluban, 33-an különböző magyarországi törvényhatóságokban, ketten Bécsben, ketten Prágában, egy-egy Lembergben, Svájcban, Franciaországban, a Szilágyságból 10, a Mezőségről 10, Szatmárról pedig 5 céhmester és legény kapott letelepedési engedélyt Kolozsváron. A lakosságnak a száma hirtelen megnőtt, és 1848 körül elérte a tekintélyes 20-21 ezret.³¹ Kiegyezéskor (1867) a lakosság száma meghaladta a 25 ezer

---

²⁹ Az *Erdélyi Híradó* heti mellékleteként jelent meg a *Nemzeti Társalkodó*. Az első száma 1830. január 2-án jelent meg Pethe Ferencz szerkesztésében.

³⁰ Pethe Ferencz: *Erdélyi Casinóról*. *Nemzeti Társalkodó*. 1832. augusztus 25. 114-128.

³¹ *Egyed*, 1982. 280-285.

főt. Már tudományos központként tartották számon, figyelemreméltóan üzemelt a jogakadémia, az orvosi-sebészeti képzés, az egyházi felső-és középfokú oktatás, az erdélyi múzeum pedig híresen gazdag gyűjteménnyel és könyvtárral rendelkezett. A 19. század végére jelentős textilipart birtokolt a város, valamint a papír-és cukorgyár is komoly munkáltató volt.³² 1872-es alapítással 1945-ig virágzóan funkcionált a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, jog-és államtudományi, orvostudományi, bölcsészet-nyelv-és történelemtudományi, továbbá mennyiségtani (később matematikai) és természettudományi karokkal³³. A „nemzeti építészeti” idején a klasszicista jegyek a kolozsvári színház épületén figyelhetők meg, amelyet Alföldi Antal³⁴ épített. A reformkor utáni magyar művészettörténet jeles alakja, a kolozsvári születésű Székely Bertalan (1835-1910) Bécsben, majd Münchenben képezte magát, műveiben az akadémizmus és a klasszikus művészet jelenik meg. Székely kolozsvári nemesi családból származott, életeszménye az alapos műveltségű, nemzete helyzetét jól látó és féltő hazafié. Noha sokat bírálta az őt körülvevő viszonyokat, sohasem vált a plebejus népi eszmény képviselőjévé. A tudatos önművelés vágya hajtotta, nemcsak saját művészetét akarta mindvégig fejleszteni, hanem tudatosítani is, hogy továbbadható, tanítható legyen. Fő kívánságát, hogy tanárként működhesen, csak részben érte el, mert a Képzőművészeti Főiskola helyett az alsóbb fokú Mintarajziskola tanára, később igazgatója lett.³⁵ A századvég magyar szobrászai közül Fadrusz János³⁶ emelkedett az akadémikus szobrászok sorába, akinek fő műve Kolozsváron áll, a Mátyás-emlékmű.³⁷ A 20. század elején is tartó ipari-gazdasági haladás gyors népességyarapodást idézett elő. Kolozsvár továbbra is

---

³² *Egyetemes Magyar Encyclopaedia 10. Joakáz-Lysias*. Szent István Társulat. Pest, 1872. 167-168.

³³ *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudomány-Egyetem Tanrendje 1880 I-ső félévére*. Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudomány-Egyetem. Kolozsvár, 1880. 1-28.

³⁴ Alföldi Antal, építőmester. Kolozsvárt élt a múlt század elején. 1803-ban megbízták a kolozsvári színház terveinek elkészítésével. Minthogy a tervekkel a kitűzött határidőig el nem készült, az erdélyi gubernium Schütz Antalt, a kolozsvári építőhivatal tagját bízta meg a tervezéssel. E tervek alapján 1803 szept. 10-én megkötötték a szerződést A.-val a színház felépítésére. Az építkezés anyagi okok miatt 1813-ig elhúzódott, a belső berendezés azonban csak jóval később készült el. Szendrei János - Szentiványi Gyula: *Magyar képzőművészek lexikona I. Abádi - Günther*. Magyar Királyi Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium. Budapest, 1915. 21.

³⁵ *Dercsényi-Zádor*, 1980. 345.

³⁶ Fadrusz János (1858-1903) pozsonyi zsellércsaládból származó szobrász. Prágában katonáskodása alatt (1879—83) megismerkedett a neves cseh szobrásszal, Myslbekkel. Hazatérve sikeresen próbálkozott a porcelánfestéssel és a szobrászattal is. Gipszből faragott Ahasverus-fejére felfigyeltek, és számos támogatóra talált. 1886-ban ösztöndíjjal a bécsi neobarokk szobrász, Tilgner műhelyébe került. részt. A kor hamis, patetikus külsőségeket hangsúlyozó emlékműveivel ellentétben alkotásai monumentálisak, a szobrászat klasszikus tradícióját őrzik. *Kenyeres I*; 1967. 458-459.

³⁷ *Aradi*, 1983. 69-383.

sok funkciójú város maradt, s hírnevének öregbítését inkább köszönhette tudományos és művészi élete fejlődésének, mint gazdasági szerepének. Az akkori Kolozsvár legnagyobb gyárában, a dohánygyárban a munkakönyvlajstrom szerint 1895—1902 közt nagyrészt olyan munkások dolgoztak, akik a városban, Kolozs megyében születtek, illetőleg az említett második vonzaskörzetből jöttek be. Tehát a beköltözők jó része ipari munkás lett. De nem sokkal lehetett kisebb azoknak a száma sem, akik cselédnek szegődtek el vagy napszámosnak, hogy szegényes létfeltételeiket biztosíthassák. Továbbra is jelentős számban jöttek a kisiparosok. A betelepülők társadalmi integrálódása nem volt mentes a zökkenőktől. A beszámolók szerint "keleties szellemben" különültek el a különböző rétegek. Ez a kasztszellem a különböző társaságok struktúrájában is kifejezésre jutott: az úri kaszinó jórészt az arisztokrataké, a Kolozsvári Kör a tanároké és a felsőbb hivatalnokrétegé, az Iparosegylet a tehetősebb iparosoké volt. A „körön kívül” maradottak a társadalmi kirekesztettség rossz közérzete ellen úgy próbáltak védekezni, hogy az ugyanazon vidékről származók a külvárosokban egymás szomszédságában telepedtek meg, megőrizve ilyenformán a falutelepülésre jellemző szomszédsági rendszer formáját. Ebből a helyzetből aztán a családok egyenként igyekeztek egy belsőbb körbe, felsőbb társadalmi rétegbe bejutni. Ebben a gyors ütemű fejlődési-átalakulási stádiumban találta a közép-európai városok „csillagrendszerében” is jól jegyzett Kolozsvárt az első világháború kitörése³⁸.

6. Fadrusz János kolozsvári emlékműve - Hunyadi Mátyás. A Fő tér, 1942.

³⁸ Egyed, 1982. 280-285.

A szabadkőművesség szerepe a fejlődésben

Nem hagyható figyelmen kívül azon értékhalmoz, amellyel a szabadkőművesség³⁹ Kolozsvár művelődési helyzetét és szociális rendszerét segítette. A páholyokban működő szabadkőművesek alapvetően fontos feladatuknak tekintették a rászoruló személyek kérésére teljesített jótékonykodást, később nagyobb csoportokat, egész néprétegeket érintő segítséget. Jól szervezett munkájuk nyomán nevesített, akár országos szinten megvalósuló intézményeket is alapíthattak. Ennek jó példája a *Könyves Kálmán az Előítéletek Legyőzéséhez* elnevezésű páholy közreműködése nyomán valószínűleg 1885-ben megalakult Önkéntes Mentő-Társaság, amely további sikeres szervezőmunka révén két év múlva – Európában másodikként megszervezett mentőszolgálatként – *Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület* néven nőtte ki magát. Hatására és mintájára a kolozsvári Unió páholy 1891. november 8-án alakította meg a *Kolozsvári Mentőegyesületet*. A valóban nagyszámú rászorulót érintő ételosztás – mint az *Eötvös Levesosztó Társaság* tevékenysége – a magyar szabadkőművesség népszerűségét növelte. Országos népegészségügyi szempontjából is fontosak voltak a vélhetően ifjabb korosztályok számára szervezett – elnevezésükben ma is ismerősen csengő – *Ingyen Kenyér* és *Ingyen Tej* mozgalmak. A tudományművelésről ugyancsak elhíresült „Szamos-parti Athénban” a tudomány, a művelődés, a kultúra, a művészet támogatása és népszerűsítése sem maradhatott el. Már csak azért sem, mert szerveződő szabadkőműves-közösségük kifejezetten „lateiner,” latinus műveltségű, szellemi foglalkozású tagokból állt: református és unitárius lelkipásztorok, teológiai tanárok, középiskolai és egyetemi tanárok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, színigazgatók és színészek, zeneszerzők, írók és költők, szerkesztők, képző- és iparművészek. Néhány név a kolozsvári tagok sorából: gróf Teleki Sándor és fia, gróf Teleki László, Szvacsina Géza jogász, polgármester, a süketnémák és vakok intézetének megalapítója, Haller Károly egyetemi tanár, főrendiházi tag, polgármester, Gidófalvy István királyi közjegyző, Fabinyi Rudolf, a Magyar Kémikusok Egyesületének első elnöke, Makkai Ernő filozófiatörténész, Ravasz László református teológiai tanár, Pokoly József egyháztörténész, református teológiai tanár, Csifó Salamon unitárius teológiai dékán, Apáthy

---

³⁹ A kolozsvári Unió Páholy 1887. december 21-én jött létre a következő hét alapító személlyel: dr. Deáky Albert ügyvéd, dr. Haller Károly, a kolozsvári jogakadémia tanára, majd Kolozsvár polgármestere, a magyar országgyűlés felsőházának tagja, Herzog Ödön MÁV-főfelügyelő, nagybaconi Incze József (1849–1895) országgyűlési politikai tapasztalatokat szerzett ügyvéd, a városi bizottság tagja, Kacsóh Lajos MÁV-igazgatósági titkár, Kovács János, az unitárius gimnázium igazgatója, a kolozsvári tudományegyetemen az angol nyelv magántanára, az Angol Társalgó Kör elnöke és négyesi Szepessy Lajos, a Grasham Biztosító Intézet vezetője. *A királyi művészet szolgálatában. A kolozsvári Unió páholy dokumentumaiból (1886–1936)*. (Szerk.: Sas Péter) Művelődési Kiadó. Kolozsvár, 2024. (Sas, 2024.) 8-24.

István egyetemi tanár, kormánybiztos, Lukinich Imre történész, egyetemi tanár, Nagy Károly kereskedelmi akadémiai tanár, Ferenczi Zoltán, az Egyetemi Könyvtár igazgatója és Gyalui Farkas, az aligazgatója, Kovács Dezső tanár, a református kollégium igazgatója, Sándor József, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület főtitkára, országgyűlési képviselő, Janovics Jenő színiigazgató, Farkas Ödön tanár, zeneszerző, Petelei István író, szerkesztő, Fadrusz János szobrász, a Mátyás-szoborcsoport alkotója, Genersich Gusztáv gyermekgyógyász, egyetemi tanár, Pákei Lajos, Kolozsvár emblematikus épületeinek (unitárius kollégium, New York szálloda, Iparmúzeum és Ipariskola) tervezője, Reményik Károly építészmérnök, Reményik Sándor költő édesapja. A tudomány, a művelődés, a kultúra szolgálatába állított intézményeket alapítottak: Siketnémák és Vakok Intézete, Mentő- és Szabadkőműves-múzeum, Mátyás király szülőházában az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület múzeuma. És egyesületeket is alapítottak: Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, Erdélyi Kárpát-Egyesület, Tanítók Egyesülete, Középiskolai Tanáregyesület, Kertészeti Egyesület, Választójogi Szövetség, Kemény Zsigmond Társaság. Az Unió páholyból 1917-ben kilépett Ravasz László, a későbbi dunamelléki református püspök döntése ellenére szép emlékként őrizte meg a páholyéletet.

7. Felsősor középen Ravasz László későbbi dunamelléki református püspök, mellette balra Tavaszy Sándor kolozsvári református teológiai tanár, jobb oldalt Makkai Sándor későbbi kolozsvári református püspök. - Kolozsvár, 1917.

Ravasz László önéletrajzában is szót ejtett róla, testált egy nehezen felejtethető mondatot: „Politikával nem foglalkoztunk, alappillérünk a nemzeti gondolat és emberszeretet volt.” Hosszú évtizedek múlva ismét nekirugaszkodott a kolozsvári Unió páholy bemutatásának. Írását nem fejezte be, de a témával kapcsolatban nemcsak önmaga számára fontos gondolatokat rögzített. „A kolozsvári szabadkőműves Unió páholynak azonban volt

egy különös vonása: a nemzeti érzés ápolása, tisztántartása és a mindennapi életben való érvényesítése. Ezt Erdély természetéből kell megérteni. (...)”⁴⁰

Meghatározó közéleti történések a 20. század elején

Kolozsvár közéletét csakis az európai politikai történések mentén, a város sorozatosan nehezített helyzetének tárgyalásával lehet görcső alá tartani. A téma érzékenysége okán, kizárva, hogy bárkit sértsen ezen részfejezet, az erdélyi magyarság és a románok közötti interakciók bemutatásához főleg az eddig született összefoglaló munkák közül – mások mellett - a legpontosabb író-kutatót érdemes idézni, Catherine Durandint⁴¹, akinek *A román nép története*⁴² című munkájának egyes részletei képesek objektíven bemutatni az akkori viszonyokat. Rajta keresztül lehet korrekt módon értelmezni az erdélyi magyarság, s így Kolozsvár történéseit.

1918-ban, az első világháború utáni magyar belpolitikai bizonytalanság azonnal lehetőséget biztosított, hogy az antanthatalmak támogatásával elveszítse Erdélyt Magyarország⁴³. Az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnését a románok a nemzettudat alkotóelemeként, globálisan a „haladás” jeleként ünnepelték.⁴⁴ 1919-re „Nagy-Romániát” központosított formában már Bukarest úgy irányította, hogy miközben Európa „wilsoni szellemben”⁴⁵ hirdette az általános békerendszert, vagyis az etnikai problémákon történő felülemelkedést, az igazságosságot és a megegyezésre való készséget, mégis egyszeriben

---

⁴⁰ Sas, 2024. 25-223.

⁴¹ Catherine Durandin (1947-) francia történész. A kutató román vonatkozású munkái nemzetközi szinten elfogadottak, objektív tárgyilagossággal, világosan fejt fel a román nemzetpolitika történetét.

⁴² Catherine Durandin: *A román nép története*. Macceneas Kiadó. Budapest, 1998.

⁴³ Elöljáróban fontos mozzanat: 1865. decemberében a kolozsvári országgyűlés kimondja Erdély egyesülését Magyarországgal, a terület feloszlik, és képviselői a budai magyar országgyűléshez csatlakoznak. Tehát 1865 és 1918 között Erdély Magyarország része.

⁴⁴ Durandin, 1998. 196.

⁴⁵ Thomas Woodrow Wilson (1856-1924), az USA elnöke 1918. január 8-i békepontjai az amerikai parlamenthez: 1. a titkos diplomácia beszüntetése, nyilvános tárgyalások és megállapodások; 2. a tengerhajózás szabadságának biztosítása békében és háborúban; 3. a nemzetközi kereskedelmi szabadság; 4. a fegyverkezés csökkentése; 5. a gyarmati viták rendezése; 6. a megszállt orosz területek kiürítése az önrendelkezés biztosításával; 7-8-9. a megszállt belga, olasz, francia területek kiürítése és területi rendezése a nemzeti határok szem előtt tartásával; 10. Ausztria-Magyarország népeinek autonómiája; 11-12. Szerbia, Montenegró, Románia és Törökország területi és nemzeti problémáinak rendezése nemzetközi garanciákkal; 13. Lengyelország függetlenségének biztosítása; 14. Létre kell hozni a nemzetek általános szervezetét olyan különleges szerződések alapján, amelyek tartalmazzák a politikai függetlenség és a területi sérthetlenség kölcsönös garanciáit, a nagy és a kis államok számára egyaránt. Székely Gábor: *Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története*. Napvilág Kiadó. Budapest, 1998. 69-70.

mások mellett (Besszarábia, Bukovina) az erdélyi magyarok kisebbségi létbe kényszerültek. Az etnikai feszültségek mellett nem elhanyagolható az átmeneti őszi rózsás forradalom időszaka, amelynek történéseiből Erdély, különösen Kolozsvár sem maradt ki. A városban is voltak nagyobb megmozdulások az 1918. október 30-31-i „polgári demokratikus forradalom” budapesti győzelme után. November elején a parasztok haragja általánosan az államigazgatás és a nagybirtokosok ellen fordult Erdélyben. Megtámadták a jegyzőségi hivatalokat, az uradalmakat és a kastélyokat. A berendezéseket összezüzták, a raktárak terményeit széthordták, de ugyanígy tettek az állami gazdaságokkal is. A paraszti osztályharc jellemzően a fejlettebb területeken, így Aradon, Temes és Kolozs megyében (Kolozsvár központtal) volt jelen.⁴⁶

Az erdélyi magyarság hétköznapijai a két világháború között erős feszültségben teltek, amelyeket a politikai, társadalmi és gazdasági változások generáltak. A terület jelentős része, ahol a magyarok többségben voltak román irányítás alá került, ami számos jogi és politikai korlátozást eredményezett. Az állami stratégia a magyar nyelvű intézmények, iskolák és egyházi közösségek felszámolására irányult. Ennek ellenére a magyar közösség igyekezett megőrizni kulturális identitását, több magyar iskola és művelődési egyesület működött, amelyek célja a magyar nyelv és kultúra megőrzése volt. Az 1920-as évek végére azonban a magyar intézmények számának csökkenése és a nyelvi korlátozások fokozódtak. A református és az evangélikus magyar közösségeket megfosztották forrásaiktól, a magyar iskolák működését pedig akadályozták⁴⁷. Az erdélyi problémák még a Népszövetség - az ENSZ jogelődje - megfigyelőihez is eljutottak. Túl nagy állam lett Románia, túl sok nemzetiséggel, amelyet kezelni kellett volna a kezdetleges politikai és közigazgatási klientúrának, de az sikertelen volt. A magyar kisebbség ellen elkövetett jogsértésekre válaszul amerikai és brit küldöttségek a helyszínen vizsgálódva próbálták ellenőrizni az 1919-ben aláírt párizsi egyezmény betartását. Az emberi jogok szükséges mértékeinek megnyugtató kialakítása helyett a románság körében mindez külföldről történő beavatkozásnak volt értelmezve, ami a defenzív nacionalizmus kialakulását eredményezte. A mezőgazdaság és az ipar terén a román állam intézkedései a magyar közösség gazdasági helyzetét tovább súlyosbította. Sok magyar család elveszítette földjét, amelyet román telepesek kaptak meg. A legnagyobb problémát pontosan ez, a földosztási egyenetlenségek jelentették, mert a magyar gazdák aránytalanul

---

⁴⁶ *Erdély története 1830-tól napjainkig - Harmadik kötet.* (Szerk.: Szász Zoltán): Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. (Szász, 1987.) 1705.

⁴⁷ *Durandin*, 1998. 236-237.

kevesebb földterülethez juthattak. A sovinszta román nemzeti mozgalom már a 20. század elején komoly szellemi erőként jelent meg a közéletben. I. Ferdinánd⁴⁸ román királyt a nép 1922-ben Gyulafehérvárott ünnepelte, amikor megindult a régóta ígért állami földreform. Ez bizonyítja Románia nemzetpolitikájában, hogy a magyar revizionizmusra törekvők ellenoldalán nem faji politika, vagy genealógián alapuló román gyűlölethullám állt, hanem az uralkodó által beígért földosztásra reagáló népesség törvényszerű és ösztönös, egyszerű előre nyomulása. A néptömegek a politikai fordulat miatt általános választójogot kaphattak, eltörölték a nagybirtokokat, az alsóbb osztályok pedig részt vehettek a közélet alakításában⁴⁹. Az akkori területszerzés ezért megélhetési forradalomként volt értelmezhető, ami természetesen nem nélkülözte azt a valóságot, hogy Trianon után mindaz csak az erdélyi magyarság károsításával történhetett meg. A királyságon belüli liberális szellemű román parlamentáris rendszer az 1923-ban alkotmányozott⁵⁰ országban a parasztság szerepét próbálta újra értelmezni és forradalmi rangra emelni.⁵¹

8. Traian Moșoiu tábornok és Ferdinánd román király (középen) Nagykárolyban, 1919.

⁴⁸ I. Ferdinánd román király (1865-1927), a német Hohenzollern-házból származott.

⁴⁹ Ștefan Zeletin: *Románia társadalmi fejlődése 1866-tól napjainkig*. In.: *Román esztétörténet 1866-1945. Önismeret és modernizáció a román gondolkodásban*. (Szerk.: Pászka Imre) Actas-Századvég Kiadó. Budapest, 1994. (Pászka, 1994.) 265.

⁵⁰ Durandin, 1998. 224.

⁵¹ Pászka, 1994. 265.

Az 1930-as népszámláláskor a magyar kisebbség közel másfél millió emberből állt. Ez időben a térség demográfiai összetétele a következőképpen alakult: A számadatok relevánsan két bázisét mutatnak, 1930-at és 1941-et. Ekkor voltak népszámlások, amely statisztikák többek mellett Erdély lakosságához adnak bővebb információkat. A százalékok mellett az évszámokat zárójelben lehet olvasni az összehasonlítás és az áttekinthetőség érdekében. A román ajkú lakosság és a magyar nemzetiségűek még az első adatfelvételkor majdnem fele-fele arányban voltak, de a mérleg a magyarok felé dőlt – románok 35%, magyarok 37,9%, a németek vagy szászok pedig 13,2% (1930). Tizenegy év alatt – amelyből majdnem egy évtized román fennhatósági terminus – a következő módon változott a helyzet: románok 34,2 %, magyarok 47,5%, a németek vagy szászok 11,9% (1941).⁵² A magyarok száma, amely, mint látható egy évtizeden belül jelentősen növekedett, de az országos nemzetiségi politika miatt egyre romlott a helyzetük, miközben azért próbálták megőrizni identitásukat és kultúrájukat. A székely megyékre nagyobb adókat vetettek ki, mint a román többségű területekre. A magyar kisiparosok és kereskedők helyzetét nemcsak ezzel, hanem a hitelek megvonásával, vagy éppen megszüntetésével is nehezítették. A magyar bankok a Román Nemzeti Banktól nem kapták meg ugyanazt a támogatást, mint a többiek, s ezért a maguk részéről csak korlátozott hiteleket tudtak nyújtani. Így a magyar parasztság és az iparosok helyzete még jobban beszűkült. Sokan a megélhetés miatt inkább cselédnek szegődtek el. A válsághelyzet lökést adott a kivándorlásoknak is: 50 ezer fő települt ki az Amerikai Egyesült Államokba.⁵³

A nemzetiségi feszültségeket az értelmiség közvetítő szerepe próbálta tompítani. A magyar szellemi élet kapcsolatot épített néhány román íróval, így a nagyok közül Octavian Gogával⁵⁴, Emil Isackal⁵⁵ és Victor Eftimiuv⁵⁶. A magyarországi népi írók egy része,

---

⁵² *Társadalomtörténeti statisztikai diagramok Erdély 20. századi nemzetiségi viszonyainak változásairól* (Összeállította: Pakot Levente). In.: Bárdi Nándor - Éger György - Filep Tamás Gusztáv: *Magyarok Romániában (1990-2015). Tanulmányok az erdélyi magyarságról - 20. század 2.* Kriterion Kiadó. Kolozsvár, 2020. (Bárdi-Éger-Filep, 2020.) 344.

⁵³ *Szász*, 1987. 1743.

⁵⁴ Octavian Goga (1881—1938) román költő, műfordító, politikus. Az első világháború után a romániai politikai élet egyik vezető személyisége. Madách: Az ember tragédiája román nyelvű fordítását köszönhetjük neki (1934). Pályája kezdetén Petőfi- és Ady-fordításaival együtt a magyar irodalom avatott ismerőjének mondhatjuk. Marosi Ildikó (szerk.): *Molter Károly levelezése I. 1914-1927.* Argumentum Kiadó. Budapest, 1995. 394.

⁵⁵ Emil Isack (1886-1954) román költő, publicista. Az erdélyi román költészet jellegzetes alakja, Kolozsvár román irodalmi életének egyik megteremtője, a román-magyar közeledés egyik előmozdítója. Költészete népművészeti ihletésű, ami elsősorban látásmódjára, képvilágára jellemző. Fordított a magyar költészetből is. Hegedűs Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai - Új magyar múzeum, Irodalmi dokumentumok gyűjteménye I.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1957. 256-257.

például Németh László élénken érdeklődött a „kisebbségi sors” iránt, s kereste a kapcsolatot az erdélyi magyar írókkal, rajtuk keresztül a románokkal is. Kísérletek történtek magyar és szász alkotók összefogására is. A művészeti ankétok azonban kevés sikert hoztak, a dühödt nacionalizmus légkörében elsorvadt minden tartós munkálkodásra irányuló próbálkozás. A tudományos élet magyar részről ugyancsak vékony mezsgyére szorult. Intézmények alig működtek, modern főiskola nem volt, az 1872-es alapítású kolozsvári erős-és, tudásközpontot, a Ferenc József Tudományegyetemet 1921 őszén áthelyezték Szegedre. Még az Erdélyi Múzeum Egylet tevékenységét is korlátozták a román hatóságok. Ahogyan a demokratikus szellemű építész, Kós Károly⁵⁷ szervezte néppárt működését is. Kolozsváron Jósika Sámuel báró⁵⁸ elnökletével létrejött a Magyar Szövetség, működését azonban a román irányítás ellehetetlenítette. 1923-tól nyílt lehetőség egy a magyarok érdekeit képviselő és részlegesen érvényesítő alakulat létrehozására. Az Országos Magyar Pártnak sikerült megkötnie a csucsai egyezményt, amely a magyar egyházak számára bizonyos autonómiát, a felekezeti iskoláknak nyilvánosságot, más magyar nyelvű intézményeknek könnyítést, az anyanyelv szabadabb használatát ígérte. A magyar pártot képviselve néhány képviselő bejutott a román parlamentbe, azonban érdemi képviselőként nem tudott működni ez a rendszer. Mindenesetre a zavarodott helyzetben a folyamatos ostromállapotot felfüggesztette. A haladó társadalmi és nemzeti követelések fő képviselői a magyarság körében a kommunisták voltak, akik aktívan tevékenykedtek a Kommunisták Romániai Pártjában és a vele kapcsolatot tartó szervezetekben. A nacionalizmus elleni harcot szolgálta az 1934-ben létrehozott Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ), amely progresszív gazdasági és társadalmi politikával kereste a nemzetiségi kérdés megoldását és az önrendelkezési jog biztosítását. 1937-ben a kommunisták és a más fiatal demokratikus értelmiségiek kezdeményezésére jött létre a korszakos jelentőségűnek induló Vásárhelyi Találkozó, amelyet az író Tamási Áron nyitott meg, és amely a fasizmus elleni harcot, a román demokratikus erőkkel való együttműködést, a népfrontot tűzte ki célul. A találkozóknak nagy visszahangja volt a haladó román értelmiségiek körében és a magyarországi szellemi életben is. 1938-ban Bánffy Miklós gróf vezetésével

---

⁵⁶ Victor Eftimiu (1889-1972) albán-román származású író, költő, drámaíró. A Román Akadémia tagja, az ottani PEN Club elnöke, a kolozsvári Nemzeti Színház és Nemzeti Opera igazgatója. Visszaemlékezések szerint a kommunizmussal kapcsolatot kereső népi író volt. Sándor László: *Hazánk: Kelet-Európa. Irodalmi tanulmányok, cikkek, dokumentumok*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1979. 19.

⁵⁷ Kós (Kosch) Károly (1883-1977): romániai magyar építész, író, politikus, könyvkiadó, grafikus. Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon 3. Kiegészítő kötet A-Z*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 426.

⁵⁸ Jósika Sámuel báró (1848-1923) szabadelvű párti politikus, 1885 és 1888 között Kolozsvár főispánja volt. 1919 után erdélyi birtokára költözött. Haláláig a romániai Országos Magyar Párt elnöke. *Kenyeres I*; 1967. 820.

megalakult a Magyar Népközösség, a magyarság kulturális és gazdasági-társadalmi képviselőjének ellátására. Ez erősödő káosz miatt az erdélyi magyar többsége már szkeptikusan tekintette az ilyenfajta egyezkedési kísérletre. Erdély helyzetének jobbra fordulását külső tényezőktől várták.⁵⁹ A helyzet részben rendeződni látszott a második bécsi következményeként. I. Ferdinánd és a román kormány az újabb, világot megmozgató háború elején választót előtt állt, balra vagy jobbra sodródik politikailag, a németeket választja védelmezőnek, vagy az európai átrendeződésben a szovjetek oldalán próbál semleges pozícióba helyezkedni. 1940 júniusában a kormány az uralkodó egyetértésével úgy határozott, hogy Hitlert választja, amelynek eredményeképpen kénytelen volt Besszarábia és Dél-Dobruzsza területei mellett Erdélyről is lemondania.

Augusztus 30-án Észak-Erdélyt visszakerült a Magyar Királysághoz.⁶⁰ Horthy Miklós kormányzó nem fehér lovon, hanem automobiljában érkezett az 1940. szeptember 15-én

9. A kolozsvári Fő téren Horthy fogadása a magyar csapatok ünnepélyes bevonulásakor, 1940.

rendezett Fő téri rendezvényre, hogy Kolozsvár ismét Magyarország része lett. Ez a változás a magyar közösség számára örömteli esemény volt, hiszen visszanyerték a város feletti irányítást. A román és magyar közötti feszültségek azonban továbbra is jelen voltak. A bécsi

⁵⁹ Szász, 1987. 1748-1751.

⁶⁰ Durandin, 1998. 288-290.

döntést igazán csak a közvetlen nyelvhasználat és a kultúra fejlődése terén hozott a magyarság számára. Magyar anyanyelvű állami elemi iskolák alakultak, kiszélesedett a középfokú magyar oktatás és Kolozsváron újra működött az egyetem. Erdély visszacsatolt részein a magyar jobboldali szellemű politikai vezetés elhallgattatta a baloldali szövekeket, az ilyen gondolatokat közvetítő sajtóanyagokat a katonai közigazgatás betiltotta és megkezdődött a kommunisták üldözése. Onnantól a fővárosi országgyűlésben és a felsőházban volt az erdélyi magyarságnak képviselete. A tagok megalakították az Erdélyi Pártot, amely támogatta a kormánypártot, de némileg különutas politikát folytatott. Főbb kérdésekben, főleg gazdasági és szociális témákban együttműködő volt az alakulat a nacionalista-konzervatív országvezetéssel, de nem kívánta magát azonosítani teljes mértékben a fasizálódással. Határozott álláspontok voltak a zsidóüldözéssel szemben, és főleg a háború vége felé igyekeztek Erdély érdekében kapcsolatot keresni a magyar baloldallal, továbbá együttesen fellépni a románokkal a hitleri Németországgal szemben. Nagy-Romániában és Dél-Erdélyben (a terület romániai részén) az addigi nacionalizmus még erősebbé vált, hogy II. Károly király⁶¹ lemondása után fia, I. Mihály⁶² hivatalos uralkodó mellett igazából Ion Antonescu⁶³ tábornok ragadta magához az államirányítást. Eleinte a Vasgárdával⁶⁴, majd leverve a gárda hatalomátvételi kísérletét maga alakította ki központosított diktatúráját. Horthyhoz hasonlóan beállt Németország mögé a háborúban. A fasiszta politika mind a magyar, mind a román részről az antiszemitizmussal párosult. Az 1944. március 19-i német megszállás után Észak-Erdélyből a magyar hatóságok – az értelmiségiek és egyházi vezetők, például Márton Áron püspök tiltakozó kiállása ellenére – a német koncentrációs táborokba szállították, ahol elpusztították a zsidó lakosság túlnyomó részét, mintegy 90-100 ezer embert. A háború végét már Románia a Szovjetunióval együttműködve zárta, hamarabb mint, ahogyan Budapesten Szálasi Ferenc letette nemzetvezetői esküjét. 1944. szeptember 12-én a

---

⁶¹ II. Károly román király (1893-1953), I. Ferdinánd legidősebb fia volt. 1938-tól tartó rövid uralkodása diktatúrát hozott létre. Antonescu nyomására 1940-ben lemondott a trónról fia I. Mihály javára. Bővebben: Főcze János: *A Madosz. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934-1944)*. Kriterion Kiadó. Kolozsvár, 2020. (*Főcze*, 2020.) 192-216.

⁶² I. Mihály román király (1921-2017), II. Károly fia volt. Bővebben: Főcze, 2020. 192-216.p; és itt: Erdély rövid története (Szerk.: Köpeczi Béla). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989. (*Köpeczi*, 1989.) 598-600.

⁶³ Ion Antonescu (1882-1946) román katonatiszt, jobboldali politikus, diktátor. 1940-es hatalomra kerülésekor a Vasgárdára támaszkodva alakított kormányt. A gárda leverése után, amely szembefordult a politikájával, államvezetőként vezette az országot a háború végéig. 1941-ben megállapodott Hitlerrel, hogy Románia a szovjetek ellen fordul. A szovjet hadsereg Romániába érkezésekor, 1944 augusztusában letartóztatták, majd 1946 elején Sztálin kiadta a román hatóságoknak, majd háborús bűnösnek kivégezték. *Főcze*, 2020. 192-256.; és *Köpeczi*, 1989. 598-603.

⁶⁴ A román Vasgárda antiszemita, nacionalista militarista alakulatként működött 1927 és 1945 között.

szovjet-román fegyverszüneti egyezmény kimondta: „A szövetséges kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, s egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól föltételezetten Erdély, vagy annak legnagyobb része, adassék vissza Romániának, s a szovjet kormány hozzájárul, hogy ebből a célból a szovjet csapatok Romániával közös hadműveletekben vegyenek részt Németország és Magyarország ellen.” 1944 októberében a szovjet csapatok bevonultak Észak-Erdélybe. A magyar kormány kiugrási kísérlete 1944. október 15-én elbukott, s ennek következtében elveszett az a lehetőség, hogy a magyar erők Németország ellen forduljanak.⁶⁵

Miután Erdély visszakerült Romániához, a térség az idejű története három részre tagolódik: 1944-től baloldali kormányzati tömörülés működik 1948-ig, onnantól a második periódus, amely a '60-as évek közepéig tart, Ceaușescu hatalomra lépéséig, majd az utolsó pedig 1989-ig értelmezhető. Ahogyan Magyarországon, Romániában is az első, 1948-ig tartó időszak átmenetinek értékelhető. Bukarestben 1944 augusztusában koalíciós kormány alakult a kommunisták, a szocialisták, a Nemzeti Parasztpárt és a Liberális Párt részvételével. A Petru Groza⁶⁶-kormány 1945 márciusától működtetett román közigazgatást Erdélyben. Addig – 1944 augusztusától – a Magyar Népi Szövetségbe⁶⁷ tömörül kisebb megyei szervezetek koordinálták a működést. A román vezetés ünnepélyes keretek között, 1945. március 13-án Kolozsváron tartott nagygyűlést, amelyen a szövetséges hatalmak képviselőiben A. J. Visinszkij⁶⁸, a Szovjetunió külügyi népbiztosa vett részt, ahol szöveget intézett táviratban Sztálinhoz, miszerint „mélységes hálóját fejezi ki Észak-Erdély a román adminisztráció alá helyezéséért”. Az 1947-es párizsi békeszerződés értelmében hivatalosan is visszakerült Erdély Romániához. A baloldal nagy előretörése 1947. december 30-án a királyság megszüntetéséhez és a népköztársaság kikiáltásához vezetett. Az 1948 elején rendezett választásokon a Népi Demokratikus Frontba tömörült pártok – a szocialista párttal egyesül kommunista párt, az Groza által vezetett Ekés-front, a liberális frakció és a Magyar Népi Szövetség – döntő győzelmet arattak. Az új nemzetgyűlés megszavazta Románia első

---

⁶⁵ Szász, 1987. 1755-1759.

⁶⁶ Petru Groza (1884-1958) román politikus, 1945 és 1952 között Románia miniszterelnöke, majd államfője az ország első, átmeneti időszakában, a szovjet típusú diktatúra bevezetéséig. Életéről bővebben itt: Petru Groza: *A börtön homályában 1943-1944 telén*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1986.

⁶⁷ A Magyar Népi Szövetség munkájáról bővebben itt: Kántor Lajos: *Erdélyi sorskerék. Szabédi László és a történelem*. Balassi Kiadó. Budapest, 1999. 15-123.

⁶⁸ Andrej Januarevics Visinszkij (1883-1954) lengyel származású orosz politikus, szovjet jogász és külügyminiszterhelyettes. Több jogi szakkönyv írója. Cseszka Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945-1953) - Pártok és politika*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2012. 23.

szocialista alkotmányát. 1948 júniusában sor került a széles körű államosításra, amely folyamat ténylegesen 1950-ig tartott.⁶⁹

A kolozsvári színházi élet és a film

A dél-kelet európai terület a polgárosulás és a művészeti élet origójaként működött a 19. századtól. Az erdélyi városok között Kolozsvárnak volt a legtöbb központi szerepköre, és ez különösen erős vonzást gyakorolt Erdély vidéki népességére. Tömegét tekintve, ez a „mágnesesség” éppen a 18. századi szerény kezdetek után lépett rá a kapitalista gazdaságfejlődés és polgári társadalomszerveződés útjára⁷⁰. A 19. századtól már Kolozsvár jelentős nagypolgársággal büszkélkedhetett. Óhatatlanul türemkedett mindennapi igényei közé a lakosságnak a szellemi kikapcsolódás, a színház és opera, később a némafilm. Az első magyar nyelvű színielőadást 1790-ban tartotta a Magyar Játékszini Társaság a budai Várszínházban, Kelemen László⁷¹ vezetésével. A nyitóelőadáson Simai Kristóf: *Igazházi* című játékaival⁷². Mégis a pesti kezdemények a reformkorhoz kötődnek. Az állandó játszóhely létesítése érdekében gróf Széchenyi István intézett kiáltványt a főrendekhez az 1832-es pozsonyi országgyűlésen, hogy a „Játékszín fővárosi építése közügy”, és hozzanak létre ennek érdekében 100.000 aranyforintos alapot. Öt évvel később felgördült a függöny a Nemzeti Színházban. Külföldi klasszikusok és magyar szerzők darabjai, valamint zenés művek, operák jelentették a műsorrendet. Ám arról ma már érdemtelenül keveset lehet olvasni, hogy Erdélyben ez a folyamat, a színház-ügy hamarabb indult, így Kolozsvár is élen járó, sőt némely időszakban progresszívebb volt, mint a székesfőváros.

Erdélyi kolostorokban már 1517-ben tartottak bibliai előadásokat, amelyek misztériumdrámák és iskolai keretek közé rendezett hitéleti programok voltak. Részletes adat, hogy a kolozsvári Unitárius Gimnáziumban Bethlen Gábor második lakodalma alkalmával több színházi előadást rendeztek 1626. március 22-én és 26-án. 1696-ból és 1700

---

⁶⁹ *Szücs*, 1987. 1760-1762.

⁷⁰ Egyed Ákos: *Kolozsvár vonzása és vonzáskörzete a XIX. században*. In.: *Korunk*. 41. évf. 1982/4. szám. (Egyed, 1982.) 279.

⁷¹ Kelemen László (1760-1814), színész, színigazgató, a magyar hivatásos színészet megindítója. Jogot végzett és a gödöllői Grassalkovich-uradalom ügyésze lett, majd atyja, az első pesti magyar kántor örökébe lépett. 1790-ben kezébe vette a magyar játékszín budai és pesti állandósítására irányuló törekvések vezetését. Társulatot szervezett, mely 1790. október 25-én és 27-én két előadást tartott magyar nyelven. 1792. május 5-én sikerült megindítania a folyamatos előadások sorát, amely csak 1796-ban szakadt meg. 1792-ben lemondott kántori állásáról, hogy teljesen a magyar színészet ügyének élhessen. *Kenyeres I*; 1967. 888.

⁷² *Világtörténet évszámokban 1789-1945* (Szerk.: Ormos Mária). TIT Gondolat Kiadó. Budapest, 1982. (Ormos, 1982.) 228.

karácsonyáról is van feljegyzés, amely utóbbin a gubernátor (kormányzó – ez időben Bánffy György⁷³) is jelen volt. Ekkor kért és kapott Felvinczi György⁷⁴ I. Lipót császártól színielőadások tartására engedélyt. Az 1696. október 23-i dátumozású engedéllyel a Felvinczi-társulat tartott előadásokat Erdély területén, amely alkalmakkor a társulatvezető által írott verses prózát, vagy zenésített drámákat, kezdetleges operákat adtak elő⁷⁵.

A nemesi ellenállás keretében, a nyelvművelő program támogatásával, az országgyűlésnek a nagyfejedelemség egész területére szóló játékengedélyével szerveztek társulatot, amely első előadását 1792. december 17-én tartotta id. Wesselényi Miklós báró támogatásával⁷⁶. A színi-társulat vezetője Kótsi Patkó János⁷⁷ volt⁷⁸. Déryné Széppataki Róza *Naplójában*⁷⁹ nem véletlenül nevezte Kolozsvárt a magyar színészet megteremtőjének: Az első pesti, Rondellában tartott előadások létrehozói ugyanis – Kelemen László vezetőkön kívül – Erdélyből érkeztek, Kolozsvárról. Így emlékezett vissza erre a neves színésznő: „*Ott állt össze legelőször egy magyar társaság báró Wesselényi kormányzása alatt. Ez Kolozsvárott igen nagy társaság volt s igen jó színészei és színésznői voltak; de még odalent meg hasonlottak egymás között és Kolozsvárról kijöttek Debrecenbe. Ott a társaság két felé oszlott, fele maradt Debrecenben, fele Pestre jött s ezek működtek itt.*”⁸⁰ Felvinczi – színházépület híján – ma úgy mondanánk alternatív színházi tereket hozott létre, az előadásokat kolozsvári házak erkélyén, nagyobb teraszain és a padlásablakokban játszották, a

⁷³ Bánffy György, gróf (1660-1708), a Habsburg Birodalomhoz csatolt erdélyi nagyfejedelemség első főkormányzója, Kolozs vármegyei főispán, Kolozsvár kapitánya. *Kenyeres I.*; 1967. 103.

⁷⁴ Felvinczi György (1650-1715), hivatásos színjátszásunk első ismert kezdeményezője. Az unitáriusok kolozsvári főiskoláján tanult. 1669-ben iskolamesternek ment Torockóra, 1672-től a kolozsvári kollégiumban tanított. 1696-ban Bécsben I. Lipót-tól színjátszásra kért engedélyt. Az 1696. október 23-án kiállított királyi oklevél szerint előadásokat tarthatott Erdélyben. Bécsből hazatérve azonban felhagyott színjátszói terveivel, Kolozsvár városának szolgálatába állt. 1693-ban adta ki mitológiai tárgyú, éneklésre szánt iskoladramáját, melyet az első magyar operának tartanak. Címe: *Comico-Tragoedia Kenyeres I.*; 1967. 490.

⁷⁵ Ferenczi Zoltán: *Az erdélyi magyar játékszín kezdete*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 1902. (Ferenczi, 1902.) 1-3.

⁷⁶ *Ormos*, 1982. 228.

⁷⁷ Kótsi Patkó János (1763-1842) színész, drámaíró, fordító, szakíró, színigazgató. 1780-ban Sárospatakon, 1781-ben a kolozsvári református kollégiumban tanult, 1792-ben alapító tagja az Erdélyi Magyar Színjátszó Társaságnak. Darvay Nagy Adrienne: *Állandóban változókonnyan*. Mentor Könyvek Kiadó. Marosvásárhely, 2003. 143.

⁷⁸ Gajdó Tamás: *A magyar színjátszás történetének vázlata*. In.: *Képes színháztörténet*. Magyar Könyvklub. Budapest, 1999. (Gajdó, 1999.) 539.

⁷⁹ Déryné Széppataki Róza: *Déryné naplója*. (Szerk.: Bayer József) Singer és Wolfner kiadása. Budapest, 1900. (Déryné, 1900.)

⁸⁰ *Déryné*, 1900. 28.

műsort pedig a nézők az utcáról élvezhették. Később már latin, német, francia és görög nyelvű művek magyar fordításait játsza Kótsi Patkó János társulata. A társaság életének első éveiről nagyon kevés az adat. Egyike a legérdekesebbeknek, hogy már 1793-ban állandó színház építését tervezték, s e végből helyért folyamodtak Kolozsvár város tanácsához⁸¹. Közadakozásból 1804 és 1821 között Alföld Antal tervei szerint kései barokk stílusban épült fel a kőszínház, az egyetem melletti városrész keleti oldalán.⁸² A megnyitó előtt a marosvásárhelyi székhelyű Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság egyik legszebb kezdeményezése volt, amikor 1814-ben felhívást tettek közzé olyan magyar dráma írására, mellyel a majdan felépülő kolozsvári színházat nyitnák meg. Ennek a pályázatnak irodalmunkban nagy a jelentősége, mert Katona József *Bánk bánját* köszönjük neki, és ez a felhívás lelkesítette Bolyai Farkast⁸³ is drámái megírására, aki öt szomorú játékot küldött be a pályázatra.⁸⁴ Katona drámája nem nyert elismerést. 1821-ben a társulat már saját épületet kapott a Farkas utcában, széles összefogás, lelkes és nagyvonalú adományok eredményeként: a színház telkét erdélyi főurak - gróf Teleki Ferenc, báró Wesselényi Miklós, báró Thoroczkay József, gróf Teleki Lajos és báró Bánffy József - vásárolták meg, míg az építkezésben iparosok vállaltak önkéntes munkát. Ez lett nemcsak Magyarország, de a teljes magyar nyelvterület első magyar kőszínháza, amely több mint másfél évtizeddel megelőzte a pesti kőszínház indulását. A megnyitás alkalmából az első este, 1821. március 12-én főúri műkedvelő színészek Körner Theodor *Zrinyi* című hősi darabját adták elő, míg másnap, március 13-án már a hivatásosok léptek fel: a kolozsvári színtársulat Szentjóni Szabó László *Mátyás király vagy A nép szeretete a jámbor fejedelmek jutalma* című színművét mutatták be. Az első nyitóelőadást követően a főnemesi amatőr színészek a külön erre az alkalomra készítettett drága és díszes fellépőruháikat a színháznak adományozták. A színházi élet és a város dinamikus fejlődéséről egyaránt tanúskodik, hogy a társulat a tűzveszélyesnek és korszerűtlennek nyilvánított Farkas utcai székházból 1906-ban új helyre, a Hunyadi téren található Nemzeti Színház épületébe költözhetett be⁸⁵. A pompás, historizáló, eklektikus

---

⁸¹ Ferenczi, 1902. 6-35.

⁸² Kalauz *a régi és az új Kolozsvárhoz* (Szerk.: Gaal György) Korunk Kiadó. Kolozsvár, 1992. (Gaal, 1992.) 72.

⁸³ Bolyai Farkas (1775-1836) matematikus, kollégiumi tanár a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Jénában és Göttingenben folytatott tanulmányai után a marosvásárhelyi református kollégium matematika-kémia-fizika szakos tanára. A matematika mellett foglalkozott drámaírással, zeneelmélettel, gyógyítással és elméleti társadalmi kérdésekkel. *Kenyeres I*; 1967. 241.

⁸⁴ Szénássy Barna: *Bolyai Farkas 1775-1856*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1975. 74.

⁸⁵ A Farkas utcai ház ma már nincs meg, az 1930-as évek közepén lebontották.

stílusú épületet az a Fellner és Helmer bécsi építészpáros tervezte, akiknek az Osztrák–Magyar Monarchia korszerű színházépületek sorát köszönheti, látványosan szemléltetve a birodalom, illetve Közép-Európa országainak stílusjegyekben, esztétikumban is megnyilvánuló összetartozását. A trianoni határok meghúzását követően a társulatnak el kellett hagynia az épületet⁸⁶. Emlékezetes marad az utolsó előadás, amelyre 1919 szeptemberében került sor. A *Hamlet* bemutatót követően csak a román rendőri erők bevetésével, puskatussal és gumibottal, tudták a színészeket és a lelkes tapssal felhagyni nem akaró közönséget eltávolítani az épületből. A brutális akcióról Janovics Jenő⁸⁷ visszaemlékezéseiben részletesen olvashatunk⁸⁸. A második bécsi döntést követő éveket (1940–1945) leszámítva azóta a sétatéri színházban működik az intézmény. A színház hosszú, kétszázéves fennállása alatt az egyik legjelentősebb magyar színházzá vált, miközben a nagyszerű és emlékezetes előadásoknak, a neves igazgatók, alkotók tevékenységének köszönhetően nemzetközi elismertségre is szert tett. A teátrum fényes korszakaiban meghatározó szerepet töltött be többek között Ecsedi Kovács Gyula⁸⁹, a kiváló drámai színész, a shakespeare-i drámaciklus bemutatásának kezdeményezője (1865–1899), akit 1876-ban a Petőfi Társaság, majd az Erdélyi Irodalmi Társaság, a nagyváradi Szigligeti Társaság és a debreceni Csokonai Kör tagjai közé választotta. 1881-től haláláig a kolozsvári színház főszínpadja és művészi vezetője. Számos mű bemutatásával megelőzte a pesti Nemzeti Színházat. Molière, Racine, Schiller drámái mellett ő adta elő Goethe *Faust* című színművét első ízben magyar nyelven⁹⁰. És ott volt még Ditrói Mór⁹¹, a próbastílus megújítója és több

---

⁸⁶ A Hunyadi téri épület azóta, egy rövid átmeneti időszakot leszámítva, a Román Nemzeti Színház és a Román Nemzeti Opera otthonául szolgál.

⁸⁷ Janovics Jenő (1872-1945) színigazgató, filmrendező. Mérnöknek tanult később a fővárosi Színiakadémia elvégzése után a miskolci színházban kezdte művészi pályáját. 1896-ban szerződött színésznek Kolozsvárra, majd a városban, a színészi működése mellett bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1905-től a kolozsvári színház igazgatója volt, 1918-tól a az erdélyi magyar színészszevetség elnöke. A magyar némafilm történetének egyik legjelentősebb alakja. Filmvállalatainál (*Proja*, *Corvin*, *Transsylvania*) a magyar klasszikusok filmváltozatai (*Bánk bán*, *Tetemrehívás*, *A tanítónő*). Több esztétikai és színháztörténeti szakcikket írt. *Kenyeres I*; 1967. 801-802.

⁸⁸ Bővebben itt: Janovics Jenő: *A Hunyadi téri színház*. Korunk, Komp-Press Kiadó. Kolozsvár, 2001.

⁸⁹ Ecsedi Kovács Gyula (1839-1899) segesvári születésű színész, a kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagja. *Kenyeres I*; 1967. 988.

⁹⁰ *Kenyeres I*; 1967. 988.

⁹¹ Ditrói Mór (1851-1845) kolozsvári születésű színház és színházigazgató. 1887-ben a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója lett, különösen a magyar drámát és a klasszikusokat népszerűsítette, nagy jelentőségű magyar drámatörténeti ciklust és Shakespeare-ciklust rendezett. 1895-ben külföldi tanulmányúton járt. 1896-ban ő lett a Vígszínház első vezetője. A színház megszervezésével és realiztikus, természetességre törekvő, pátoszmentes stílusának kialakításával része volt a főváros színházkultúrájának kibontakoztatásában. Igazgatása alatt a kiváló

tematikus ciklus szervezője (1887–1896), valamint Janovics Jenő, a magyar filmgyártás egyik nagy úttörője, az első magyar filmstúdió alapítója (1901 és 1905–1930).⁹²

A helyi kulturális élet máig említendő alakja az ungvári születésű, de kolozsvári kötődésű Janovics Jenő. Nevéhez kötődik az erdélyi filmművészet megalapítása, amellett, hogy olyan társulatot és színházat működtetett a városban, hogy azt az ország második számú nemzeti színházaként tartották számon. Janovics, fővárosi színiakadémiai tanulmányai után 1894-ben szerződött a városba, majd kevés kitérővel tanulmányutat tett Európában, figyelve a német, angol, francia irányzatokat. 1905-től igazgatta a város Farkas utcai színházát. Igényes művész, éhséggel volt a szellemi tudományok iránt, még a kolozsvári egyetemen bölcsészetből is doktorált, Csiky Gergely életművét dolgozza fel, a neves Nemzeti Színház dramaturgiájának és házi szerzőjének munkásságát foglalta össze disszertációjában. A napi létükért küzdő vándorszínészeket egyesületbe toborozta, megélhetésük érdekében megalapította az erdélyi színészek szövetségét, egyfajta érdekvédelmi szakszervezet formáját öltve. Az ungvári születésű, és Budapesten színi tanulmányokat folytató művész annyira kötődött Kolozsvárhoz, és úgy integrálódott a helyi magyarság életébe, hogy az 1918 utáni világban intellektuális higgadtsággal küzdött a romániai magyar kisebbség sorsáért, a magyar nemzeti színjátszás átmentésének ügyéért⁹³. Visky András Janovics Jenőt „a magyar színháztörténet utolsó polihisztorának” írta le, aki Paulay Ede törekvéseit tette példaként maga elé művészi hitvallása kialakításában⁹⁴. Janovics esztétikai értelemben „nemzeti” jellegű színházat működtetett. Klasszikus és modern magyar darabokat, valamint külföldi klasszikus és modern műveket tartott műsoron. Tematizált évados repertoárokkal, ún. „ciklusokkal” kápráztatta a nézőket a kolozsvári teátrum. A sorozatban Csokonai, Katona József, Vörösmarty, Szigligeti, Csiky Gergely, Bródy Sándor, és Molnár Ferenc darabjai kerültek bemutatásra. A szórakoztató közönségdarabokat leválasztotta a kőszínházról, azokat az új nyári színkörbe helyezte 1908-ban. A súlyosabb mondanivalóval bíró alkotások a Hunyadi téri színházban maradtak. A korszak új utakat kereső kísérletezője volt Janovics: *Az*

---

művészek egész gárdája nevelődött ki. 1902-től az Országos Színész-egyesület elnöke, 1903-tól a színészképző iskola vezetője. Több színdarabot fordított. *Kenyeres I*; 1967. 380.

⁹² *Kétszáz éves az első magyar kőszínház. A Kolozsvári Állami Magyar Színház.* Link: <https://veritasintezet.hu/hu/mindennapi-tortenelem/6529-ketszaz-eves-az-elso-magyar-koszinhaz-a-kolozsvari-allami-magyar-szinhaz> Utolsó letöltés dátuma: 2025. január 07.

⁹³ Visky András: *Janovics Jenő, avagy az értékörzés erkölce.* In.: *Erdélyi csillagok. Újabb arcok Erdély szellemi múltjából.* (Szerk.: Kántor Lajos) Héttorony Könyvkiadó. Budapest, 1990. (Visky, 1990.) 10-15.

⁹⁴ Visky, 1990. 16.

ember tragédiáját például öt órás interpretálással vitte színre, Madách szövegét teljes terjedelmében színpadra állította, húzások, változtatások nélkül. Ugyanez az előadás a fővárosban három és fél órás volt Paulay Ede adaptációjában. A kolozsvári direktorra ma azt mondhatnánk, hogy kiváló üzleti érzéssel megáldott, kreatív menedzser volt. A korszellemre azonnal reagált és proaktív volt, filmvállalatot hozott létre, és némafilmeket gyártott. Szerződést kötött a francia *Pathé* céggel. A *Sárga csikó*⁹⁵ című alkotásával beírta magát a filmtörténetbe. A bevételt a 250 fős társulat finanszírozására, a munkatársak megélhetésének biztosítására fordította. Ha kellett, munka mellett cipőt, ruhát adott nekik a nehéz időkben és megalapította az erdélyi és bánáti színészegyesületet. A később nagyokká és híresekké váló filmesekkel, Kertész Mihállyal és Korda Sándorral is dolgozott filmjein, forgatókönyveket írt, rendezett. Az országban összesen 260 mozgóképszínházat birtokolt. Hitvallására a nemzeti művelődéstörténet és az egyetemes kultúrhistoria bemutatás volt a jellemző⁹⁶. Regnálása alatt a Farkas utcai játszóhelyről költözött át az új Nemzeti Színházba a társulat a Hunyadi térre, amely a kornak megfelelő, modern, korszerű színpadtechnikával rendelkező játszóhely volt. Az erdélyi színjátszás és némafilm megkerülhetetlen személyisége máig Janovics Jenő, aki 1945-ig dolgozott Kolozsváron.

10. Filmforgatás a kolozsvári Bocskai téren, 1944.

⁹⁵ A *Sárga csikó*, az 1877-ben Csepreghy Ferenc által írt azonos című népszínmű néma mozgóképes változata. 1913-ban forgatták Kolozsváron, Janovics Jenő forgatókönyve alapján, Félix Vanyl rendezésében. Az operatőr Robert Montgobert és Polik Dezső volt. 1913 decemberében volt a premier Párizsban, a magyar bemutatóra 1914. január 12-én Budapesten került sor. A filmből összesen 137 db kópia készült, és az egész világot meghódította, még Japánban is vetítették. Ruffy Péter: *Harminc évvel ezelőtt Erdélyben készült az első magyar film*. In.: *Brassói Lapok*. 46. évf. 10. szám. 1940. január 14. 14.

⁹⁶ *Visky*, 1990. 17-26.

Kolozsváron a színészet és az énekes játék számíthatott a mágnások, a műértő arisztokrácia hathatós támogatására. A főúri házakban komoly és lelkes muzsikálás folyt. A 19. század eleji magyar színházi társulat csak kisebb énekes játékokat tudott előadni, hiszen sokáig nem volt állandóan szerződötett zenekara és karmestere sem. Az időről-időre alkalmazott zenészekre vonatkozó adatok is igen hiányosak. Az első évad az 1799-es, amelynek műsora részletesen ismerhető, amikor a társulat Debrecenben és Nagyváradon vendégszerepelt. A daljátékok közt legnépszerűbb volt *A havasi juhászlány* című darab. Zenéje elveszett, mindössze annyit tudni róla, hogy maga Kótsi Patkó János, a társaság igazgatója állította össze. A színház megnyitásakor, 1821-ben szerződötték Grosspetter Józsefet⁹⁷, a zeneiskola tanárát és mellé 12 magyar és német zenészt. Grosspetter azonban más irányú elfoglaltsága miatt nem tudott kötelezettségeinek eleget tenni ezért egy évre rá Debrecenből, egy katonai ezredtől szerződötték ide Ruzicska Józsefet⁹⁸ karnagynak. Rövid, a források szerint csak háromhónapos kolozsvári működése alatt két új magyar operával gazdagította a műsort. Ezek egyike, a később oly rendkívüli népszerűsége jutott *Béla futása* című daljáték az első olyan magyar opera, melynek zenéje ránk maradt. Déryné 1824 februárjában érkezett Kolozsvárra, aki által fellendült a kolozsvári magyar énekes színjátszás első fényes korszaka.⁹⁹ Ekkor kerültek színpadra többek között Mozart, Rossini, Weber daljátékai. A szabadságharc utáni Bach-korszakban is elhallatszott kincses Kolozsvár jóhíre a fővárosba: A Jókai Mór által szerkesztett pesti *Délibáb* című lap, amely a Nemzeti Színház kiadványa volt, örömmel adta hírül, hogy 1853. április 28-án vendégszereplésre érkezett Jókainé Laborfalvi Róza a város színházába, ahol az *Adrienne Lecouvreur*¹⁰⁰ című operával lépett fel. Ez időben az énekes színészek rendszeresen utaztak át Brassóba is fellépni.¹⁰¹ A századforduló utáni Janovics-korszak a színházban a mívelt prózai és filmes tevékenység mellett a magas színvonalú operajátszást is fémjelezte. Bródy Miklós, Erkel, Farkas Ödön, Goldmark Károly, Kacsóh Pongrác darabjai kerültek a színpadra. 1941 és 1944 között Vaszy

⁹⁷ Az akkori igazgatóról bővebb életrajzi adatok nem lelhetőek fel.

⁹⁸ Ruzicska Józsefről ugyanezen fenti adatok szerepelnek a Magyar Színházművészeti Lexikonban is. Más információt nem jegyzett fel a színházi témájú enciklopédia. *Magyar Színházművészeti Lexikon 4.* (Szerk.: Schöpflin Aladár) Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. Budapest, 1931. 74.

⁹⁹ Dr. Bartha Dénes: *A kolozsvári magyar opera első virágkora.* In.: *A Zene.* 133/3. szám. 29-34.

¹⁰⁰ Az opera szerzői: Augustin Eugène Scribe - Francesco Cilea. A darabot Csepregy Lajos és Egressy Benjámin fordításában, Lendvay Márton rendezésében mutatta be a Nemzeti Színház 1850. május 14-én.

¹⁰¹ Jókai Mór: Vidéki szemle. In.: *Délibáb – Nemzeti Színházi Lap.* I. évf. 19. szám. 1853. május 8. 612.

Viktor¹⁰² volt a színház opera tagozatának igazgatója. A háború utáni, 1947-es román színházi törvény által a teátrumnak lehetősége volt önálló zenei társulatot alapítania. A Kolozsvári Magyar Opera 1948 decemberében tartotta első bemutatóját Kodály *Háry János* című művével, amikor már Ádám Ottó a budapesti Színház-és Filmművészeti Főiskola hallgatója volt.

Összegzés

Az, hogy Kolozsvár befogadó, fejletten európai attitűddel rendelkezett már a középkorban és az újkorban is, a tudományos és művészeti élete folytán nem is érdemes vitatkozni ezzel. A publikációban erre számos bizonytságot találunk. De talán kevésszer hangzik el, hogy a kiegyezéstől egészen a második világháború végéig Kolozsvár Magyarországnak olyan erőközpontja volt szellemileg - köszönhetően sokrétű hagyományainak - amely a 20. század első felében több szempontból előrébb járt, mint Budapest. Egyértelműen a tényekkel szembeni másodrangú megítélése a közgondolkodásban a versailles-i békeszerződésnek köszönhető (Trianon - 1920). Amikor Romániához került a város, annak majdnem fele, egészen pontosan 41.583 fő¹⁰³ magyarul beszélt. Ahogyan a második bécsi döntés által (1940) pedig újra átrajzolásra kerültek a határok, akkor már 87%, számszerűsítve: 100.172¹⁰⁴ fő volt. Néprajzi és művelődéstörténeti szempontból Kolozsvár magyar város és büszkén állapítható meg az egyedülálló szellemi fejlettsége. Azon örökösen innovatív, prosperáló és önmagából építkezően haladó kulturális rendszer, az Erdély fővárosában átlag fölötti sebességgel működő európai értelmiségi közélet máig egyediséggel bír, és kitüntető tiszteletet érdemel a magyar kulturális életben.

Summary

This publication presents the intellectual life of Cluj-Napoca from the 13th century to World War II. It provides a summary of the cultural history of Transylvania's capital city - a Hungarian European or European Hungarian metropolis - with the aim of teaching the next generation that Cluj-Napoca was, in many cases, intellectually ahead of the Hungarian capital.

---

¹⁰² Vaszy Viktor (1903-1979) karmester, zeneszerző, zeneigazgató. Vaszy erdélyi pályafutása előtt a budapesti Zeneművészeti Főiskolán Kodály Zoltán tanítványa volt. Diplomázása után tanított a Zeneakadémián és kórusokat vezetett a fővárosban. Kolozsvári igazgatása után a haláláig a Szegedi Nemzeti Színházban dolgozott, országos hírnév komolyzenei életet működtetett Szegeden. *Magyar Életrajzi Lexikon 1978-1991* (Szerk.: Kenyeres Ágnes) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1994. 950.

¹⁰³ *Orosz*, 1933. 8.

¹⁰⁴ *Varga*, 2001. 519.

Felhasznált irodalom:

A királyi művészet szolgálatában. A kolozsvári Unió páholy dokumentumaiból (1886–1936). (Szerk.: Sas Péter) Művelődési Kiadó. Kolozsvár, 2024. 8-24; 25-223.

A művészet története Magyarországon. (Szerk.: Aradi Nóra.) Gondolat Kiadó. Budapest, 1983. 69-383.

Balogh Jolán: *Későrenaissance kőfaragóműhelyek II. közelmény, A kolozsvári műhelyek.* In.: *Ars Hungarica.* 2. évf. 2. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1974. 251.

Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1985. 377.

Catherine Durandin: *A román nép története.* Macceneas Kiadó. Budapest, 1998. 17-24; 196; 236-237; 224.

Cluj – Kolozsvári Kalauz és Címtár (Szerk.: Orosz Ferenc). Erdélyi Kárpát Egyesület. Kolozsvár, 1933. 7-8.

Cseszka Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945-1953) - Pártok és politika.* Gondolat Kiadó. Budapest, 2012. 23.

Darvay Nagy Adrienne: *Állandóban változókonnyan.* Mentor Könyvek Kiadó. Marosvásárhely, 2003. 143.

Dercsényi Dezső – Zádor Anna: *Kis magyar művészettörténet. (A honfoglalás korától a XIX. század végéig.)* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Budapest, 1980. 122; 253; 345;

Déryné Széppataki Róza: *Déryné naplója.* (Szerk.: Bayer József) Singer és Wolfner kiadása. Budapest, 1900. 28.

Egyed Ákos: *Kolozsvár vonzása és vonzáskörzete a XIX. században.* In.: *Korunk.* 41. évf. 1982/4. szám. 279.

Egyetemes Magyar Encyclopaedia 10. Joakáz-Lysias. Szent István Társulat. Pest, 1872. 167-168.

Erdély rövid története (Szerk.: Köpeczi Béla). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989. 598-603.

Erdély története 1606-tól 1830-ig - Második kötet. (Szerk.: Makkai László - Szász Zoltán) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986. 1129.

Erdély története 1830-tól napjainkig - Harmadik kötet. (Szerk.: Szász Zoltán): Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 1705; 1743; 1748-1751; 1755.1759.

Ferenczi Zoltán: *Az erdélyi magyar játékszín kezdete*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 1902. 1-3.

Főcze János: *A Madosz. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934-1944)*. Kriterion Kiadó. Kolozsvár, 2020. 192-256.

Gajdó Tamás: *A magyar színjátszás történetének vázlata*. In.: *Képes színháztörténet*. Magyar Könyvklub. Budapest, 1999. 539.

Hegedűs Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai - Új magyar múzeum, Irodalmi dokumentumok gyűjteménye I*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1957. 256-257.

Jókai Mór: Vidéki szemle. In.: *Délibáb – Nemzeti Színházi Lap*. I. évf. 19. szám. 1853. május 8. 612.

Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz (Szerk.: Gaal György) Korunk Kiadó. Kolozsvár, 1992. (Gaal, 1992.) 72.

Kántor Lajos: *Erdélyi sorskerék. Szabédi László és a történelem*. Balassi Kiadó. Budapest, 1999. 15-123.

Kiss András: *A jelvényes aranyműves ház. Új Élet*. 14. évf. 7. szám. 1972. április 10. 7.

Magyar Életrajzi Lexikon I. A-K. (Szerk.: Kenyeres Ágnes). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. 103; 137; 138; 205; 380; 458-459; 801-802; 820; 988.

Magyar Életrajzi Lexikon 3. Kiegészítő kötet A-Z. (Szerk.: Kenyeres Ágnes) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 426.

Magyar Életrajzi Lexikon – Kiegészítő kötet (Szerk.: Kenyeres Ágnes). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982. 601.

Magyar Életrajzi Lexikon 1978-1991 (Szerk.: Kenyeres Ágnes) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1994. 950.

Magyar Színművészeti Lexikon 4. (Szerk.: Schöpflin Aladár) Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. Budapest, 1931. 74.

Marosi Ildikó (szerk.): *Molter Károly levelezése I. 1914-1927*. Argumentum Kiadó. Budapest, 1995. 394.

Miklósi Sikes Csaba: *Sipos Dávid kidei kőfaragó. Református Szemle*. 82. évf. 3. szám. 1989. május 1. 283.

Néprajzi lexikon I. A-E (Szerk. Ortutay Gyula). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. 233.

Pethe Ferencz: *Erdélyi Casinóról. Nemzeti Társalkodó*. 1832. augusztus 25. 114-128.

Petru Groza: *A börtön homályában 1943-1944 telén*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1986.

Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. Humanizmus (Szerk.: Ács Pál - Jankovics József - Köszeghy Péter) Balassi Kiadó. Budapest, 1998. 493.

Ruffy Péter: *Harminc évvel ezelőtt Erdélyben készült az első magyar film*. In.: *Brassói Lapok*. 46. évf. 10. szám. 1940. január 14. 14.

Sándor László: *Hazánk: Kelet-Európa. Irodalmi tanulmányok, cikkek, dokumentumok*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1979. 19.

Stefan Zeletin: *Románia társadalmi fejlődése 1866-tól napjainkig*. In.: *Román esztétörténet 1866-1945. Önismeret és modernizáció a román gondolkodásban*. (Szerk.: Pászka Imre) Aetas-Századvég Kiadó. Budapest, 1994. 265.

Szénássy Barna: *Bolyai Farkas 1775-1856*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1975. 74. Székely Gábor: *Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története*. Napvilág Kiadó. Budapest, 1998. 69-70.

Társadalomtörténeti statisztikai diagramok Erdély 20. századi nemzetiségi viszonyainak változásairól (Összeállította: Pakot Levente). In.: Bárdi Nándor - Éger György - Filep Tamás Gusztáv: *Magyarok Romániában (1990-2015). Tanulmányok az erdélyi magyarságról - 20. század 2. Kriterion Kiadó. Kolozsvár, 2020. 344.*

Világtörténet évszámokban 1789-1945 (Szerk.: Ormos Mária). TIT Gondolat Kiadó. Budapest, 1982. 228.

Varga E. Árpád: *Erdély felekezeti és etnikai statisztikája IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye Népszámlálási adatok 1850-1992 között*. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Kiadó. Budapest-Csíkszereda, 2001. 519.

Visky András: *Janovics Jenő, avagy az értékőrzés erkölce*. In.: *Erdélyi csillagok. Újabb arcok Erdély szellemi múltjából*. (Szerk.: Kántor Lajos) Héttorony Könyvkiadó. Budapest, 1990. (Visky, 1990.) 10-16.

Giovanni Landi életet – Link: Link:

https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index0a28.html?option=com_fogalom&tipus=1&fl=g Utolsó letöltés dátuma: 2025. január 31.

T. Szabó Csaba: *Cluj és Napoca: egy névcsere története*. Link: <https://erdelyikronika.net/2017/10/02/cluj-es-napoca-egy-nevcsere-tortenete/> Utolsó letöltés dátuma: 2025. január 29.

Fotók jegyzéke:

1. Kolozsvár főtere 1905-ben. A Szent Mihály-templom és előtte a Hunyadi Mátyás emlékműve. Forrás: Fortepan; 1905; Adományozó: Fortepan. Képszám: 8984.

2. A Szent Mihály templom belsője - 1928. Forrás: Fortepan; 1928; Adományozó: Somlai Tibor. Képszám: 24190.
3. A Szent Mihály-templom sekrestyéjének bejárata – 1942. Forrás: Fortepan; 1942; Adományozó: Ábrahám Katalin és László. Képszám: 26631.
4. A kolozsvári Básta-ház reneszánsz ajtaja. Forrás: Illusztráció – Pusztai Lajos: *Pékei Lajos építész rajzi hagyatéka az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményében. Magyar Építőművészet*. 1990/5. szám. 53.
5. A barokk stílusú Bánffy-palota Kolozsvár főterén 1941-ben. Forrás: Fortepan; 1941; Adományozó: Aszódi Zoltán; Képszám: 174074.
6. Fadrusz János kolozsvári emlékműve - Hunyadi Mátyás. A Fő tér, 1942. Forrás: Fortepan; 1942; Adományozó: Ábrahám László és Katalin; Képszám: 26625
7. Felsősor közepén Ravasz László későbbi dunamelléki református püspök, mellette balra Tavasz Sándor kolozsvári református teológiai tanár, jobb oldalt Makkai Sándor későbbi kolozsvári református püspök. - Kolozsvár, 1917. Forrás: Fortepan; 1917; Adományozó: Makkai Sándor Protestáns Népfőiskolai Egyesület. Képszám: 30385.
8. Traian Mosoiu tábornok és Ferdinánd román király Nagykárolyban, 1919. Forrás: Tolnai Gyula: Román megszállás és a Nemzeti Hadsereg egy alföldi városban. MCC PhD-program. Link: <https://corvinak.hu/velemenyt/2024/03/18/roman-megszallas-es-a-nemzeti-hadsereg-egy-alfoldi-varosban> Utolsó letöltés dátuma: 2025. július 18.
9. A kolozsvári Fő téren Horthy fogadása a magyar csapatok ünnepélyes bevonulásakor, 1940. Forrás: Fortepan; 1940; Adományozó: Fortepan; Képszám: 92494.
10. Filmforgatás a kolozsvári Bocskai téren, 1944. Forrás: Fortepan; 1944; Adományozó: Kövendy Katalin; Képszám: 45845.